

MIŁOŠ ŘEZNÍK*

<https://orcid.org/0000-0002-4746-4879>MIĘDZY SYNTEZĄ A SUMĄ WIEDZY HISTORYCZNEJ:
5332 KARTY KASZUBSKICH DZIEJÓW**

Abstract

Between Synthesis and the Sum of Historical Knowledge:
5,332 Pages of Kashubian History

This discussion article examines the five-volume *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza* (Eng. *A History of the Kashubians in Pomerania*) as a landmark achievement in Kashubian historiography. For a long time, the history of the Kashubians remained marginal within broader narratives of Pomerania/Pomerelia, appearing only incidentally and lacking systematic treatment as an independent subject. Earlier attempts at synthesis, notably by Friedrich Lorentz and Aleksander Majkowski, were shaped by linguistic, ethnographic, or ideological perspectives rather than academic historiography. The discussed work emerges from a transformed scholarly and cultural context since the late twentieth century, marked by the institutionalisation of Kashubian studies and the growing prestige of Kashubian culture. Conceptually, it combines ethnic and regional history, integrating Kashubian experiences into the wider framework of Pomeranian history. Methodologically, it balances synthesis with a comprehensive presentation of existing knowledge, reflecting uneven research conditions and open interpretative questions. Authored by leading specialists, the work achieves notable coherence despite differing disciplinary approaches. Its structure follows established chronological and thematic divisions while addressing key issues such as settlement, identity, and political transformations. Importantly, it functions not only as an academic synthesis but also as a contribution to identity formation and public discourse. Monumental in scope, it closes a major gap in scholarship and establishes a foundation for future research and cultural reflection.

Keywords: Kashubia, historical synthesis, memory, ethnic identity, Kashubian regionalism, regional historiography

* Institut für Europäische Studien und Geschichtswissenschaften, Technische Universität Chemnitz
 milos.reznik@phil.tu-chemnitz.de

** Józef BORZYSZKOWSKI, Gerard LABUDA, Cezary OBRACHT-PRONDZYŃSKI, Zygmunt SZULTKA, *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, t. 1–5, Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, (t. 1: razem z Wydawnictwem Uniwersytetu Gdańskiego), 2019–2024; Gerard LABUDA, t. 1: *Czasy średniowieczne*, 2020, ss. 542; Zygmunt SZULTKA, t. 2: *Czasy nowożytnie. W Rzeczypospolitej Obojga Narodów, państwie brandenbursko-pruskim i Królestwie Pruskim 1455–1815*, 2024, ss. 998; Józef BORZYSZKOWSKI, t. 3: *W Królestwie Pruskim i Cesarstwie Niemieckim (1815–1920)*, cz. 1: *Kaszubi i Pomorze na drodze do kapitalizmu i społeczeństwa obywatelskiego (1815–1870)*, 2019, ss. 760; Józef BORZYSZKOWSKI, t. 3: *W Królestwie Pruskim i Cesarstwie Niemieckim (1815–1920)*, cz. 2: *W Cesarstwie Niemieckim – oraz za Wielką Wodą na emigracji (1871–1920)*, 2019, ss. 792; Józef BORZYSZKOWSKI, t. 4: *Kaszubi w II RP i w latach II wojny światowej (1920–1945)*, 2019, ss. 1144; Cezary OBRACHT-PRONDZYŃSKI, t. 5: *Dzieje najnowsze (po 1945)*, 2019, ss. 1096.

Nadesłany 7.02.2026; Nadesłany po poprawkach 27.02.2026; Zaakceptowany 6.03.2026

Dzieje Kaszubów przez długi czas pozostawały na marginesie zainteresowań historiografii, w tym sensie, że nie poświęcano im systematycznej uwagi jako samodzielnemu przedmiotowi badań historycznych ani jako osobnemu podmiotowi historii. Owszem, Kaszubi pojawiali się sporadycznie w przednowoczesnych dziełach historiograficznych, jednak podobnie jak w nich, także w nowoczesnym piśmiennictwie historycznym dotyczącym Pomorza pozostawali raczej na uboczu zainteresowań, traktowani jako element dziejów krajowych. Refleksje historyczne na temat Kaszubów pojawiały się przede wszystkim w pierwszych pracach etnograficznych, folklorystycznych i językoznawczych. Dopiero w XIX w. nastąpiła intensyfikacja refleksji historycznej nad tematyką kaszubską, choć nadal nie sposób mówić o istnieniu historiografii Kaszubów jako takiej.

Wraz z początkami ruchu kaszubskiego, od XIX w., a zwłaszcza od początku XX stulecia, zaczęła się wyraźnie profilować odpowiadająca mu kultura historyczna o charakterze tożsamościotwórczym, związana ze wzmożonym zainteresowaniem przeszłością, wybranymi kluczowymi problemami, a także z kształtowaniem się specyficznego dyskursu pamięci oraz pierwszych symbolicznych miejsc pamięci. Dopiero w okresie międzywojennym powstały dwie próby całościowego, monograficznego-syntetycznego ujęcia dziejów Kaszubów jako głównego przedmiotu zainteresowania i podmiotu historiografii, przy czym żadna z nich nie wywodziła się ze środowiska akademickiego dziejopisarstwa.

Pierwszą z nich była niemieckojęzyczna praca *Geschichte der Kaschuben* autorstwa niemieckiego lingwisty, slawisty i kaszubologa Friedricha Lorentza, uznawanego również w środowisku polskim i znanego ze swego zaangażowania w badania oraz działalność kulturalną na rzecz Kaszub od początku XX w.¹ Lorentz wyróżniał się szczerym zainteresowaniem problematyką kaszubską, ale jednocześnie znany był z tego, że w latach dwudziestych angażował się również w niemieckie inicjatywy zmierzające do delegitymizacji powojennego ładu terytorialnego oraz kwestionujące polskie interesy i roszczenia na Pomorzu. Krytycy kaszubscy i polscy zarzucali jego dziełu „niemiecką perspektywę” – nie tyle w sensie politycznym, ile raczej interpretacyjnym: zdaniem krytyków Lorentz napisał w istocie dzieje germanizacji Kaszubów oraz zanikania ich terytorium językowego, nawiązując tym samym do dominującego w XIX w. ogólnego dyskursu o Kaszubach.

Dwanaście lat później ukazało się dzieło rówieśnika i znajomego Lorentza – Aleksandra Majkowskiego, czołowego przedstawiciela tej generacji kaszubskiego ruchu patriotycznego, twórcy tzw. ideologii młodokaszubskiej oraz autora fundamentalnego dzieła kaszubskiego kanonu literackiego: *Życia i przygód Remusa*. Majkowski również nie był historykiem, lecz lekarzem,

---

¹ Friedrich LORENTZ, *Geschichte der Kaschuben. Mit einer Karte von Pommerellen*, Berlin 1926.

redaktorem, działaczem społecznym oraz – z perspektywy klasycznego akademickiego warsztatu – amatorem w dziedzinie językoznawstwa i etnografii. Jego *Historia Kaszubów*² miała ambicję stać się dziełem założycielskim kaszubskiego dziejopisarstwa, jednak w pewnym sensie sami Kaszubi w tej narracji nie są głównym podmiotem. Dla Majkowskiego historia kaszubska była bowiem historią księstw pomorskich od Wisły po Rugię, a głównym przedmiotem jego zainteresowania stały się – obok dziejów Księstwa Gdańsko-Pomorskiego – przede wszystkim dzieje Pomorza Zachodniego, ujmowane jako historia księstw i ksiąząt, w praktyce zamknięte wraz z końcem średniowiecza. Dalszy rozwój dziejów został przedstawiony już jedynie w formie mocno skrótowej.

W dekadach powojennych sytuacja zasadniczo się nie zmieniła. Polska historiografia koncentrowała się na przeglądowych, monograficznych lub syntetycznych ujęciach dziejów tzw. ziem odzyskanych, a od lat sześćdziesiątych doszła do koncepcyjnych prac nad historią Pomorza, których owocem była wielotomowa *Historia Pomorza*. Stanowiła ona obszerne opracowanie dziejów historycznych Pomorza Zachodniego (Przedniego i Tylnego) oraz Pomorza Wschodniego, z uwzględnieniem oddziaływań na tereny sąsiednie. Ramę interpretacyjną tworzyła tu idea tzw. Wielkiego Pomorza, rozwinięta przez redaktora serii Gerarda Labudę. Także w tym dziele Kaszubi pojawiają się raczej sporadycznie, jednak wieloletnie intensywne studia źródłowe, prace koncepcyjne i interpretacyjne doprowadziły Labudę już od lat siedemdziesiątych do refleksji nad potrzebą opracowania dziejów kaszubskich jako takich.

Historia Pomorza stanowiła zatem swoisty przełom wstępny, który w pełni ujawnił się dopiero w latach dziewięćdziesiątych, w zmienionych realiach politycznych i społecznych. Ruch kaszubski przeżywał wówczas renesans, kultura kaszubska weszła na drogę prestiżowego awansu, a jednocześnie otworzyły się nowe możliwości instytucjonalne i społeczne. Już wcześniej, zwłaszcza od lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, wraz z generacją Józefa Borzyszkowskiego zaczęła się kształtować własna kaszubska historiografia akademicka, zdolna wyrastać z ruchu kaszubskiego i aktywizmu kulturowego, a zarazem nadążać za rozwojem profesjonalnej nauki historycznej.

Gerard Labuda, który sam identyfikował się z kaszubskim pochodzeniem i ruchem, sformułował w latach dziewięćdziesiątych spójne koncepcje metodologiczne, na których podstawie możliwe stało się systematyczne opracowanie przeglądu bądź syntezy dziejów Kaszubów³, a jednocześnie konsekwentnie podejmował tematy kaszubskie w swoich badaniach⁴. Owocem tych prac były

² Aleksander MAJKOWSKI, *Historia Kaszubów. Z ilustracjami i podobizną autora*, Gdynia 1938.

³ Gerard LABUDA, *Historia Kaszubów na tle historii Pomorza*, Gdańsk 1992.

⁴ Gerard LABUDA, *Kaszubi i ich dzieje*, Gdańsk 1996; idem, *Zapiski kaszubskie, pomorskie i morskie. Wybór pism*, Gdańsk 2000.

jego pierwsze publikacje książkowe poświęcone problematyce kaszubskiej; w tym sensie lata dziewięćdziesiąte stanowiły również nową fazę w obrębie jego rozległego dorobku naukowego. Utworzenie Instytutu Kaszubskiego w 1996 r. przyniosło dodatkowy impuls instytucjonalny, który w perspektywie kolejnego ćwierćwiecza okazał się kluczowy dla realizacji programu sformułowanego w latach dziewięćdziesiątych. Rozpoczęto edycję źródeł do dziejów Kaszubów i historii refleksji kaszubistycznych, a reedycja *Historii Kaszubów* Majkowskiego z obszernym, osadzonym w realiach epoki komentarzem autorstwa Labudy⁵ miała tymczasowo wypełnić lukę wynikającą z braku nowoczesnego całościowego opracowania.

Na początku XXI w. w formie dwujęzycznego dzieła zbiorowego *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów (Kaschubisch-Pommersche Heimat)* przedstawiono systematyczne opracowanie głównych obszarów tematyki kaszubskiej: języka, literatury, geografii, etnografii i społeczeństwa, w tym również obszerne, całościowe ujęcie dziejów Kaszubów autorstwa trzech twórców późniejszej syntezy: Zygmunta Szultki, J. Borzyszkowskiego oraz Cezarego Obrachta-Prondzyńskiego, a poza tym Klemensa Bruskiego i Barbary Popielas-Szultki⁶. We wszystkich aspektach publikacja ta mogła się oprzeć na wynikach nowych badań, które od lat dziewięćdziesiątych rozwijały się niezwykle dynamicznie. Mimo swej systematyczności i zawartości był to jednak nadal „jedynie” istotny etap na drodze do przyszłej syntezy. Kolejnym ważnym przedsięwzięciem było opracowanie na początku tego stulecia przez C. Obrachta-Prondzyńskiego kompletnej bibliografii tematyki kaszubskiej (wówczas jeszcze w całkowicie powszechnej drukowanej formie książkowej), która do dziś pozostaje pomocna i użyteczna nie tylko dla zainteresowań i badań historycznych⁷.

Koncepcja przyszłej syntezy wynikała zarówno z potrzeb określonych stanem badań, jak i z poziomu rozwoju kaszubskiej nauki i społeczeństwa, które od lat dziewięćdziesiątych przeszły gwałtowną transformację. Na przełomie stuleci coraz wyraźniej ujawniał się rozdźwięk między rosnącym znaczeniem i prestiżem kultury kaszubskiej a brakiem nowoczesnego, całościowego opracowania jej dziejów. „Potrzeba” dziejów kaszubskich – ostatnio przedstawionych w sposób syntetyczny ponad 70 lat wcześniej przez Majkowskiego, a w tej postaci w bardzo ograniczonym stopniu przydatnych dla współczesnego odbiorcy

⁵ Gerard LABUDA, *O Aleksandra Majkowskiego „Historii Kaszubów”*, [in:] Aleksander MAJKOWSKI, *Historia Kaszubów*, Gdańsk 1991, s. I–XXVI.

⁶ *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów (Historia i współczesność) / Kaschubisch-Pommersche Heimat (Geschichte und Gegenwart)*, red. Józef BORZYSZKOWSKI, Dietmar ALBRECHT, Gdańsk–Lübeck 2000, s. 47–503.

⁷ Cezary OBRACHT-PRONDZYŃSKI, *Bibliografia do studiowania spraw kaszubsko-pomorskich*, Gdańsk 2004.

i praktycznie bezużytecznych dla dyskursu akademickiego – stawała się coraz bardziej paląca.

Historia tworzyła tu paralełę do innych obszarów kultury kaszubskiej i jej społecznej refleksji. W tym samym czasie znów toczyły się bowiem dyskusje nad ortografią i jej standaryzacją, ponownie zainicjowane pracami nad ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych (uchwaloną w 2005 r.), prowadzono prace nad przekładami na kaszubski podstawowych tekstów literackich – w tym Pisma Świętego oraz *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza – z języka polskiego i innych języków, co w europejskiej historii emancypacji języków literackich od XIX w. stanowi moment kluczowy. Równolegle intensywnie dyskutowano nad miejscem języka kaszubskiego w szkolnictwie, nad kształceniem nauczycieli kaszubszczyzny oraz nad instytucjonalizacją kaszubistyki jako kierunku uniwersyteckiego. Koncepcja i przygotowanie syntezy dziejów Kaszubów nie były więc przedsięwzięciem odosobnionym, realizowanym przez czterech historyków i zaangażowane instytucje, lecz wpisywały się w szerszy proces rozwoju społeczeństwa i kultury kaszubskiej, ich legitymizacji, prestiżu i pozycji na przełomie XX i XXI w., wchodząc wręcz w swoisty „ferment społeczny” swojej epoki.

Fakt, że realizacja tego zamierzenia rozciągnęła się na niemal ćwierć wieku, wynikał z właściwego historiografii rytmu pracy badawczej, w niektórych aspektach z rzeczywiście niewystarczającego stanu badań nad dziejami Kaszubów w momencie rozpoczęcia projektu, a nie w ostatniej kolejności także z indywidualnej sytuacji zawodowej i życiowej poszczególnych autorów. Jednocześnie jednak wszyscy autorzy – zarówno indywidualnie, jak i jako zespół – mieli niewiele punktów odniesienia, do których mogliby nawiązać. Dynamiczny rozwój badań nad cząstkowymi, choć często istotnymi zagadnieniami dziejów kaszubskich doprowadził do powstania stosunkowo przejrzystego, lecz bardzo nierównomiernego stanu ich „rozpoznania”, w którym obok tematów opracowanych z wielką drobiazgowością istniały liczne białe plamy oraz otwarte problemy koncepcyjne i interpretacyjne.

Z punktu widzenia koncepcyjnego do dyspozycji pozostawały przede wszystkim wspomniane już refleksje i propozycje Gerarda Labudy z lat dziewięćdziesiątych, które same wynikały z uświadomienia sobie braku odpowiedniego fundamentu metodologicznego. Labuda dostrzegł tę potrzebę już podczas swoich wcześniejszych prac koncepcyjnych i autorskich nad *Historią Pomorza*, gdzie również on mógł uwzględnić dzieje Kaszubów jedynie marginalnie. Zdał sobie sprawę, że z jednej strony konieczne będzie stworzenie samodzielnie opracowanych dziejów na własnym fundamencie koncepcyjnym, z drugiej jednak – że muszą one być interpretowane jako integralna część dziejów Pomorza, a nie jako historia wyizolowanej grupy etnicznej. Od samego początku *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza* – tytuł, który niemal auto-

matycznie i logicznie wynikał z przyjętej perspektywy – stanowiła zatem połączenie historii grupy etnicznej i historii regionu, historii ludności definiowanej przez pochodzenie etniczne, kulturę i język, a jednocześnie ogólniejszych dziejów ziem, które zamieszkiwała.

A ponieważ w odniesieniu do dziejów najdawniejszych mamy w istocie do czynienia z historią Pomorzan jako słowiańskich mieszkańców ziem położonych wzdłuż południowego wybrzeża Bałtyku od Rugii po Wisłę, ujawniają się tu dwa istotne koncepty: z jednej strony sformułowany przez Labudę koncept tzw. Wielkiego Pomorza, który stanowił ramę wspomnianej już *Historii Pomorza*, z drugiej zaś – kaszubsko-pomorska formuła, w którą – w nawiązaniu do stanowisk młodokaszubskich z początku XX w. – od lat sześćdziesiątych wpiśwał się rozwój kaszubskiego ruchu kulturowego. Co więcej, obie te ramy ideowe i koncepcyjne zostały sformułowane ponad 60 lat temu, bez bezpośredniego związku między sobą, praktycznie w tym samym czasie, i obie zachowały swoją żywotność interpretacyjną do dziś.

To, że mamy tu do czynienia z połączeniem konceptu akademickiego – choć obciążonego implikacjami politycznymi lub przynajmniej pamięciowo-politycznymi – oraz konceptu społeczno-aktywistycznego, ukazuje również potencjał projektu *Historii Kaszubów w dziejach Pomorza*. Jest to udana wielotomowa synteza historyczna, ściśle przestrzegająca akademickich reguł interpretacji, dokumentacji i argumentacji, a zarazem świadoma i nieukrywająca nieuchronnego faktu, że jako pierwsze szeroko zakrojone i całościowe opracowanie dziejów Kaszubów ma także charakter projektu tożsamościowego. Niezbędnie oferuje ona platformę dla dalszego rozwoju kaszubskiego dyskursu o tożsamości, a tym samym dla kaszubskich identyfikacji jako takich. Dostarcza podstaw do pogłębienia wymiaru wspólnego doświadczenia i wspólnego losu, będącego nieodłącznym elementem kształtowania świadomości zbiorowej i odpowiadającej jej pamięci.

Okoliczności te działały niezależnie od woli autorów, nie dało się ich „wyłączyć”, a jednocześnie okazało się szczególnie korzystne, że wszyscy potrafili połączyć własne poczucie przynależności do opisywanego regionu i wspólnoty z akademickimi standardami, zwyczajami i kompetencjami warsztatowymi. Wydaje się wręcz, że w dzisiejszych czasach relatywizacji wspólnot doszło do możliwie najlepszego połączenia: powstało dzieło, które nadaje się nie tylko do wykorzystania akademickiego i popularyzacyjnego, lecz także – paradoksalnie – do stwarzania podstaw ideowych społecznego aktywizmu, przy czym fundamentem i tak pozostaje tu suwerenne opanowanie krytyki naukowej i metody historycznej. Zresztą czynienie zarzutu z powiązania społecznego, etniczno-regionalnego zaangażowania autorów w sprawy kaszubskie i pomorskie z ich akademickim dziełem o przeszłości Kaszubów i Pomorza byłoby równie zasadne, jak krytykowanie polskich, niemieckich czy warszawskich historyków

za to, że pisząc o dziejach Polski, Niemiec czy Warszawy, pozostają aktywnymi, świadomymi Polakami, Niemcami lub Warszawiakami.

Zasadnicze znaczenie dla powstania dzieła miało stworzenie zespołu autorskiego składającego się z najwybitniejszych autorytetów w danej tematyce: zarówno w zakresie dziejów Kaszubów jako całości, jak i poszczególnych epok. Wraz z Gerardem Labudą do pracy wszedł już wspomniany autor podstawowych założeń koncepcyjnych, były redaktor naukowy *Historii Pomorza*, jeden z najwybitniejszych polskich mediewistów, który jednak tom poświęcony średniowiecznym dziejom Kaszub uznawał za swoje najważniejsze dzieło. Ideę stworzenia syntezy w postaci wielotomowej pracy obejmującej całość dziejów kaszubskich wyraził on również w formie swoistego testamentu: przesłania skierowanego do młodszych kontynuatorów⁸. Wraz z Zygmuntem Szultką do zespołu dołączył kolejny historyk współtworzący *Historię Pomorza*, a zarazem najwybitniejszy spośród autorów, których specjalizacja badawcza koncentruje się na epoce wczesnonowożytnej, dodatkowo – podobnie jak w przypadku Labudy – z odpowiednio szerokim spojrzeniem obejmującym dzieje Pomorza Środkowego i Zachodniego, w tym kontekście szczególnie istotne dla okresu średniowiecza i wczesnej nowożytności. Józef Borzyszkowski nie tylko poprzez swoje badania i publikacje, lecz także poprzez działalność akademicką, dydaktyczną i organizacyjną, stanowi kluczową postać w procesie kształtowania akademickiej historiografii kaszubskiej, która w minionych dziesięcioleciach uzupełniła, a częściowo zastąpiła wcześniejsze prace historiograficzne autorstwa amatorów, działaczy, literatów i dziennikarzy. Najmłodszy z autorów, Cezary Obracht-Prondzyński, w swoich dotychczasowych badaniach – podobnie jak Borzyszkowski, a częściowo także Szultka – intensywnie zajmował się problematyką samego ruchu kaszubskiego i aktywizmu, w jego przypadku zwłaszcza w XX w., a także badaniami historyczno-socjologicznymi i socjologicznymi nad społeczeństwem kaszubskim. Tak uformowany zespół autorski można zasadniczo określić jako pozbawiony realnej alternatywy, biorąc pod uwagę głębię, rozległość i intensywność jego zainteresowań naukowych oraz dotychczasowego dorobku.

Na tym tle udało się przedstawić wielotomowe dzieło (drugi „tom” Borzyszkowskiego składa się z dwóch obszernych woluminów) o monumentalnym rozmiarze (5332 strony druku!), jakim być może nie dysponują nawet dzieje niektórych „wielkich” narodów. Naturalnie spotykają się tu nieco odmienne „temperamenty” i profile badawcze autorów, lecz mimo cząstkowych różnic osiągnięto zaskakująco jednolity efekt pod względem koncepcji, podejścia metodologicznego oraz ogólnej struktury metodycznej narracji. Pewne różnice o charakterze „gatunkowym” wynikają nie tyle z odmiennego warsztatu

---

⁸ Zob. *Wstęp* do tomu 3/1 recenzowanej serii, s. 7.

autorów, ile raczej z ogólnych różnic w sposobach prezentacji, argumentacji i dyskusji właściwych poszczególnym subdyscyplinom historycznym, a także – rzecz jasna – z różnic w stanie badań i bazie źródłowej dla poszczególnych epok.

Nie dziwi zatem, że część mediewistyczna autorstwa Gerarda Labudy, przez wiele dekad aktywnego uczestnika debat nad – często spornymi z uwagi na charakter bazy źródłowej – interpretacjami kluczowych problemów dziejów Polski, w znacznie większym stopniu charakteryzuje się rozważaniem, zestawianiem i oceną różnych możliwych interpretacji przekazów i ustaleń, które – nieraz w sposób bardzo pośredni – oferują nam niekiedy wyjątkowo fragmentaryczne świadectwa źródeł materialnych i niematerialnych. W kontekście dziejów grup niedominujących, do których w przeważającej mierze należeli Kaszubi, podobne cechy nie dziwią również w tomie nowożytnym Zygmunta Szultki. Średniowieczny tom Labudy, będący tu jedynym tomem w drugim wydaniu po 14 latach, zawiera ponadto obszerną część wstępną poświęconą dotychczasowej historiografii Kaszub, podejściom badawczym, źródłom do najdawniejszych dziejów Kaszubów, a także zagadnieniom metodologicznym i koncepcji prezentowanego dzieła. Częściowo pełni ona funkcję swoistego wprowadzenia do cztero- (a właściwie pięcio-) tomowej całości, częściowo jednak pozostaje związana z problematyką średniowieczną, co nadaje jej charakter hybrydalny i milcząco pozostawia otwartą kwestię analogicznych wprowadzeń do kolejnych tomów. Autorzy udzielili odpowiedzi na te kwestie w nieco odmienny sposób, przy czym zwłaszcza tomy autorstwa J. Borzyszkowskiego oraz C. Ob-
rachta-Prondzyńskiego oferują pogłębiony wgląd w stan dotychczasowych badań oraz istniejącą literaturę przedmiotu. Jednocześnie wyjaśniają one niektóre aspekty koncepcyjne omawianego dzieła i wskazują na otwarte pytania oraz problemy interpretacyjne.

Chronologiczna struktura całego dzieła w przeważającej mierze opiera się na utrwalonych i powszechnie przyjętych cezurach, znanych również z dziejów Polski, Pomorza i Europy Środkowej, jedynie z niewielkimi modyfikacjami. Było to tym bardziej możliwe, że owe cezury odpowiadają także kluczowym fazom dziejów Kaszubów. Za momenty przełomowe uznano zatem rok 1455 (ewentualnie 1525) oraz nową sytuację terytorialną na całym Pomorzu, uwzględniając kontekst polsko-pomorski i polsko-pruski, następnie koniec wojen napoleońskich (1815), powstanie Cesarstwa Niemieckiego, realizację systemu wersalskiego w regionie (w szczególności przyłączenie większej części etnicznych Kaszub do Polski) oraz koniec drugiej wojny światowej.

Historia Kaszubów w dziejach Pomorza zachowuje zasadniczo tradycyjny podział na dzieje polityczne, kulturowe i społeczne. Zwłaszcza w tomach poświęconych dziejom przednowoczesnym szczególną uwagę zwrócono na zagadnienia religii, wyznań, Kościołów i szkolnictwa, podczas gdy w tomach

„nowoczesnych” problematyka ta została raczej włączona do innych rozdziałów. Od średniowiecza aż po XX stulecie jednym z głównych, konsekwentnie śledzonych motywów pozostaje osadnictwo kaszubskie oraz przemiany jego zasięgu terytorialnego, ze szczególnym uwzględnieniem stopniowego przesuwania się jego zachodniej granicy na wschód. Dopiero jednak od XIX w. pojawia się konsekwentnie problematyka tożsamości mieszkańców Kaszub, gdyż dla tego okresu dysponujemy zarówno źródłami mówiącymi *expressis verbis* lub pośrednio o identyfikacjach zbiorowych, jak i w pełni rozwiniętym zjawiskiem agendy oraz dyskursu tożsamościowego, obejmującego nowoczesne ruchy narodowe i etniczno-regionalne: niemiecki, polski i oczywiście kaszubski.

Począwszy od XIX w., przedstawienie dziejów Kaszubów staje się zatem również narracją o rozwoju kaszubskiego aktywizmu i patriotyzmu, która w niektórych partiach wysuwa się na pierwszy plan, nie dominując jednak całkowicie nad innymi problemami i aspektami. Rozległe partie tekstu abstrahują zarówno od koncentracji na ruchu kaszubskim, jak i na samej ludności kaszubskiej, poświęcając się sytuacji regionu i jego mieszkańców w ogólności, w pełni realizując tym samym perspektywę zapowiedzianą w tytule całego dzieła.

Zastosowana struktura rozdziałów i podział terytorialny, zwłaszcza w częściach poświęconych dziejom przednowoczesnym i wiekowi XIX, sprawiają, że *Historia Kaszubów* w wielu aspektach przypomina swój pośredni poprzednik i wzorzec: *Historię Pomorza*. Widoczne jest to również w podziale geograficznym, gdyż w odrębnych podrozdziałach równolegle śledzone są dzieje ziem znajdujących się w odmiennych strukturach państwowych i terytorialnych. Oddzielnie przedstawiono zatem dzieje Kaszubów przede wszystkim na Pomorzu Gdańskim (Wschodnim) / w Prusach Królewskich / w Polsce oraz dzieje Kaszubów na Pomorzu Środkowym i Zachodnim, względnie w Brandenburgii i Prusach. W tym układzie, *mutatis mutandis*, powraca podział znany z koncepcji Wielkiego Pomorza, gdzie analogicznie rozróżniano Pomorze Zachodnie, Pomorze Gdańskie oraz Prusy Wschodnie (Zakonne, Książęce itd.). Taki sposób ujęcia może miejscami utrudniał możliwość bardziej „globalnego” przedstawienia ogólnych cech rozwoju we wszystkich regionach kaszubsko-pomorskich ponad granicami państwowymi (choć autorzy sygnalizują je w partiach wprowadzających), zarazem jednak stwarzał przestrzeń do ukazania specyficznych warunków i dynamiki rozwoju poszczególnych obszarów.

Biorąc pod uwagę zakres prac przygotowawczych oraz fakt, że autorzy poszczególnych tomów w znacznej mierze musieli (naturalnie) opierać się na własnym, rozległym dorobku naukowym, nie dziwi, że fragmenty wcześniejszych publikacji zostały bezpośrednio lub w zmienionej postaci włączone do recenzowanej syntezy. Charakter dzieła jako pierwszej syntezy, jego objętość oraz stan badań nad dziejami Kaszubów właściwie nie pozostawiały innej możliwości, tym bardziej że część tych tekstów powstawała już „w drodze” ku syntezie

jako jej zapowiedź, w formie monografii lub opracowań przeglądowych dotyczących poszczególnych tematów bądź epok⁹. Integracja ta została przeprowadzona w sposób organiczny i transparentny; fragmenty przejęte w szerszym zakresie zostały wyraźnie oznaczone, a całość podporządkowano strukturze dzieła.

Dzieło napisane jest językiem rzeczowym, akademickim, lecz zarazem ogólnie przystępnym, dzięki czemu pozostaje otwarte zarówno na szerokie wykorzystanie naukowe, jak i na recepcję popularną oraz potrzeby dydaktyczne. Tekst opatrzony jest standardowym aparatem naukowym z odwołaniami do źródeł i literatury, a także tabelami, diagramami i szkicami. Charakterystyczną cechą publikacji popularnych i naukowych Instytutu Kaszubskiego są od lat rozbudowane, niekiedy wręcz ekstensywne aneksy ilustracyjne, co również sprzyja szerokiej recepcji dzieła.

Znalazło się również miejsce na stosunkowo częste i obszerne cytaty oraz bezpośrednie wypisy ze źródeł pisanych. I właśnie w tym kontekście pojawia się pytanie o to, jak właściwie pomyślana została synteza kaszubsko-pomorska. Sama decyzja o przygotowaniu syntezy dopuszczała bowiem różne możliwe ujęcia: czy miała to być prezentacja „konsensualna”, a więc w pierwszym rzędzie nieproblematyzująca, oparta na ustaleniach niebudzących zasadniczych sporów interpretacyjnych? Czy raczej zwięzły, syntetyzujący wykład głównych tendencji rozwojowych, tematów i problemów? Czy też – choć nie w pełni wyczerpująca – suma wiedzy o dziejach Kaszubów w ramach Pomorza?

Choć każda epoka narzucała tu nieco inne proporcje między tymi wariantami, najpóźniej od drugiego tomu staje się jasne, że przeważała ostatnia z możliwości. Ma ona swoje wady, polegające na tym, że nie zawsze pozwala w pełni wyeksponować rzeczywiście ogólne cechy rozwoju historycznego opisywanego kraju, wspólnoty, struktury czy kultury. Jednak w danych okolicznościach – przy stanie badań nad dziejami Kaszubów i charakterze pierwszego akademickiego opracowania całościowego – jawi się ona jako najbardziej sensowna. Pozwalała bowiem na dyskusję problemów otwartych i kwestii interpretacyjnych, na wskazanie luk badawczych i potrzeb dalszych badań, a miejscami nawet na referowanie cząstkowych wyników projektów będących w toku.

Mimo wynikających z profili badawczych autorów akcentów perspektywicznych (np. silnej orientacji G. Labudy na kwestie dyskusyjne, eksperckiej wiedzy Z. Szulcki w zakresie zasięgu terytorialnego osadnictwa kaszubskiego i języka czy wyraźniejszych perspektyw socjologicznych u C. Obracht-Pronduńskiego), pentalogia dziejów kaszubskich jako całość jawi się jako zaskakująco zwarta i spójna. Jedyne przejściowo zaburzył ją fakt, że po ukazaniu się

---

⁹ Por. np. Zygmunt SZULTKA, *Studia nad społeczeństwem województwa pomorskiego Prus Królewskich. Ze szczególnym uwzględnieniem ludności kaszubskiej (XVI–XVIII wiek)* (Biblioteka Kaszubska, nr 12), Wejherowo–Gdańsk 2021.

pozostałych tomów w latach 2019–2020 na tom nowożytny trzeba było czekać ponad cztery lata, aż luka ta została zamknięta na przełomie lat 2024 i 2025.

Trafność przyjętego rozumienia „syntezy” potwierdziło zresztą – częściowo chyba nieplanowanie – powstanie w trakcie prac nad nią oraz tuż po jej ukończeniu i wydaniu dwóch znacznie krótszych, przeglądowych i popularnych opracowań, tym razem jednoznacznie skoncentrowanych na dziejach Kaszubów jako grupy etnicznej i językowej, wydanych dwujęzycznie i adresowanych do najszerszego grona odbiorców oraz do celów dydaktycznych. *Historia Kaszubów* Józefa Borzyszkowskiego¹⁰ stanowi praktyczny przewodnik orientacyjny, natomiast Adam Lubocki i Michał Hinc zaproponowali w dwóch tomach alternatywne ujęcie popularyzatorskie¹¹. Żadna z tych książek nie stanowi zatem alternatywy, odpowiednika ani tym bardziej konkurencji dla wielotomowej *Historii Kaszubów w dziejach Pomorza*, raczej uzupełniają ją w innym rejestrze gatunkowym.

Historia Kaszubów w dziejach Pomorza jest pod każdym względem dziełem monumentalnym, które zarazem zamyka jedną i otwiera kolejną epokę w rozwoju zarówno kaszubskiej historiografii, jak i badań nad dziejami kaszubsko-pomorskimi w ogólności.

BIBLIOGRAFIA

- Borzyszkowski, Józef and Dietmar Albrecht, ed. *Pomorze – mała ojczyzna Kaszubów (Historia i współczesność) / Kaschubisch-Pommersche Heimat (Geschichte und Gegenwart)*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski w Gdańsku, Lübeck: Ostsee Akademie, 2000.
- Borzyszkowski, Józef. *Historia Kaszubów / Historiô Kaszëbów*, translated by Jerzi Tréder. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2014.
- Borzyszkowski, Józef. *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, vol. 3 *W Królestwie Pruskim i Cesarstwie Niemieckim (1815–1920)*, part 1: *Kaszubi i Pomorze na drodze do kapitalizmu i społeczeństwa obywatelskiego (1815–1870)*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2019.
- Borzyszkowski, Józef. *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, vol. 3: *W Królestwie Pruskim i Cesarstwie Niemieckim (1815–1920)*, part 2: *W Cesarstwie Niemieckim – oraz za Wielką Wodą na emigracji (1871–1920)*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2019.

¹⁰ Józef BORZYSZKOWSKI, *Historia Kaszubów / Historiô Kaszëbów*, tł. Jerzi TRÉDER (Vademecum), Gdańsk 2014.

¹¹ Michał HINC, Adam LUBOCKI, *Dzieje Kaszubów / Dzeje Kaszëbów*, tł. Dariusz MAJKOWSKI, t. 1–2, Gdańsk 2024.

- Borzyszkowski, Józef. *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, vol. 4: *Kaszubi w II RP i w latach II wojny światowej (1920–1945)*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2019.
- Hinc, Michał. *Dzieje Kaszubów / Dzeje Kaszëbów*, vol. 2: *Od roku 1815 do współczesności*, translated by Dariusz Majkowski. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, 2024.
- Labuda, Gerard. *Historia Kaszubów na tle historii Pomorza*. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. Zarząd Główny, 1992.
- Labuda, Gerard. *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, vol. 1: *Czasy średniowieczne*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2020.
- Labuda, Gerard. *Kaszubi i ich dzieje*. Gdańsk: „Czec”, 1996.
- Labuda, Gerard. „O Aleksandra Majkowskiego ‘Historii Kaszubów’.” In Aleksander Majkowski, *Historia Kaszubów*, 1–26. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie. Zarząd Główny, 1991.
- Labuda, Gerard. *Zapiski kaszubskie, pomorskie i morskie. Wybór pism*. Gdańsk: „Czec”, 2000.
- Lorentz, Friedrich. *Geschichte der Kaschuben. Mit einer Karte von Pommerellen*. Berlin: Verlag von Reimar Hobbing, 1926.
- Lubocki, Adam. *Dzieje Kaszubów / Dzeje Kaszëbów*, vol. 1: *Do roku 1815*, translated by Dariusz Majkowski. Gdańsk: Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, 2024.
- Majkowski, Aleksander. *Historia Kaszubów. Z ilustracjami i podobizną autora*. Gdynia: Komitet Wydawniczy, 1938.
- Obracht-Prondzyński, Cezary. *Bibliografia do studiowania spraw kaszubsko-pomorskich*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2004.
- Obracht-Prondzyński, Cezary. *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, vol. 5: *Dzieje najnowsze (po 1945)*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2019.
- Szultka, Zygmunt. *Historia Kaszubów w dziejach Pomorza*, vol. 2: *Czasy nowożytne. W Rzeczypospolitej Obojga Narodów, państwie brandenbursko-pruskim i Królestwie Pruskim 1455–1815*. Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2024.
- Szultka, Zygmunt. *Studia nad społeczeństwem województwa pomorskiego Prus Królewskich. Ze szczególnym uwzględnieniem ludności kaszubskiej (XVI–XVIII wiek)*. Wejherowo: Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie, Gdańsk: Instytut Kaszubski w Gdańsku, 2021.